

ПЕТКО ТОШЕВ
ЕДНА ЛИТЕРАТУРНА
ИЗНЕНАДА

chitanka.info

Нека се каже най-напред, че пред нас е една приятна литературна изненада.

В романа на Яна Язова на първо четене се различават познати интонации от романтични страници за хайдуги-отмъстители във Васил Друмевата „Нещастна фамилия“, доста от приключенско-героичните традиции на „Под игото“. Има сякаш и сходства с по-късни популярно-юношески четива със сюжети от нашата средновековна и възрожденска епоха.

Зад тези най-първи и най-повърхностни впечатления, зад многото страници на обширен роман се разкрива постепенно и изненадващо много интересна авторка. Живяла във време, когато са били модерни, както и сега, усложнени литературни форми, доста нашумели — изми, многопластови внушения, Яна Язова пише предизвикателно просто, прозрачно, наистина като за деца. И успява зад особен наивитет да си постави крайно интересни творчески цели, да поднесе безкрайно много сведения почти неусетно и така да се яви сред малцината щастливи разказвачи, които не стоварват върху главите на читателите лавините на действителни или мними ерудиции.

Преди всичко нека забележим основното: този обширен разказ за Левски, който се поглъща просто отведнъж, има много едри координати. Апостолът на свободата се търси върху цялата площ на българската история, върху цялата география на Балканите — кръстопът и ветрилник, най-характерно място за взаимодействие и сблъсък на вери и идеи, народи и култури, традиции и нововъведения.

Очевидно Яна Язова прилага най-древни, класически закони на епоса и драматургията и чрез тях търси връзките (или поне последователностите) на епохи и личности, разбира с проникновението на поет онова, което французите казват за историята — историята се пише. С други думи: не е достатъчно историята да се прави. Всеки върши своето в своето време, но онзи, който може да пише, има права и възможности да гледа назад и напред, да вижда цялата река, а не само извора или устието ѝ, да обгръща с поглед цялата планина, а не да различава само отделни върхове и долини.

Романистката забелязва съседството на Бузлуджа и Юмрукчал, който ще стане връх Ботев, издигнат непосредствено над Карлово и Калофер. Яна Язова не бърза да отмине по-малката височина, запленена от най-величествената надморска точка на Стара планина.

Бузлуджа на Хаджи Димитър и Калоферският балкан на Добри войвода **едновременно** се обгръщат от очи, които виждат как Апостола вече слиза към хората от най-големи височини по най-големи стръмнини. Тук се крие една дискретна дискусия с историците. Събитията не просто следват едно след друго — те взаимно се проникват, между тях има връзки, които не се виждат на повърхността и в емпириката на фактите.

Монахинята Серафима е най-подготвена да схване разположението на етапите с тяхната последователност и универсалност. Останала сираче след едно башибозушко клане, по чудо оцеляла след кървава вакханалия, тя е осиновена от австрийски консул, израства във Виена, бързо попива европейската култура, ориентира се в сложната историческа и географска карта на стария континент, прави всички възможни съпоставки и сравнения. Природно умна, надарена и европейски образована, тази изключителна красавица разбира най-добре историческото разстояние между Добри войвода и света на млади българи като Ботев и Левски. Ала върховете са един до друг, неделими от веригата на стария Балкан, и Серафима не може, не иска да дели симпатиите си към Хаджи Димитър и Караджата, Добри войвода и Левтер войвода, Делича и Левски, Стоян Илийка и Ботев, игуменката Евпраксия и архимандрит Хрисант. Това са наистина цели епохи, които са наредени една след друга както в текста на историята, така и в съзнанието на мнозина, а съществуват едновременно и от тази едновременност произлизат хиляди връзки, които са много по-важни, по-човешки от примитивното систематизиране на дейците и събитията.

Яна Язова — все със своята предизвикателна простота — посочва, че дейците и особено революционерите — съратниците на Левски и самият Левски — са младежи. Буйни, нетърпеливи младежи, юноши, почти деца и деца, от които Апостола изисква най-строга дисциплина, организация, системна подготовка и търпение до решителния час. Лесно е да се каже. Но и поп Минчо Кънчев в своята „Видрица“ ни отваря очите. Връстник на Васил Левски, т.е. сред най-зрелите участници в събитията, като описва заседание на новоучреден местен революционен комитет в с. Арабаджиево, Старозагорско, той пише: „Ама **юнашко сърце** трай ли?“ И това е написано, след като Апостола с цялото си обаяние е говорил — за кой ли път? — за строга

организация, постоянство, търпелива и системна подготовка. Ами какво да кажем за нетърпението на Ботев, в което е целият бъдещ поет, и Серафима го разбира от пръв поглед? Романистката се отказва да разглежда „стихийните“ пориви към свобода само като най-ранен революционен етап; тя търси и тук нещо много повече — и в общото дело, и в личността.

Личните отмъстители, хайдутите, бунтовниците, революционерите, социалреволюционерите, интернационалистите са обгърнати с една ласка — и това е най-важното в романа на Язова. Епосът на събитията се превръща в епос на сърцето и тази романтика е всепроникваща.

По законите на сърцето романистката демонстративно се отказва да се рови в конфликти и противоречия, в известни свади и неизвестни съперничества, конфликти, омрази. Едрата координатна система на романа позволява такъв подход. От висотите на истинския историзъм трябва да се търси по-друга логика на взаимоотношенията, да се изтеглят по-едри линии, които често обединяват и необединимото. Тук Яна Язова следва — почти напълно самотна — историческите и народопсихологическите възгледи на Петко Р. Славейков. До дъно запознат с всичките горчилки на нашите български работи и неразбории, той има смелостта да направи едно откритие, което все още не е на почит нито в историографията ни, нито в нашата литература, нито в другите изкуства: „Вънкашно единство между българите няма, но между тях вече има таквизи връзки, които са от най-яките“ (в. „Македония“, 10 юни 1870 година).

Именно „връзки, които са от най-яките“, търси авторката на епичното повествование за Левски, именно чрез тях тя се опитва да разбере сложните взаимоотношения на дейци от най-различни типове, характери, темпераменти. Учителката от Горния метох в Калофер — Серафима — не крие симпатиите си и към нетърпеливите, към своите буйни ученици, които слушат зрял урок по история от самия Дякон, обучавани са на стрелба от неудържимия син на даскал Ботьо Петков и тръгват с дружината на Добри войвода по най-старите хайдушки пътеки.

Все като дири ония „връзки, които са от най-яките“, авторката на „Левски“ усеща излъчването на плътния исторически слой по нашите места, чувства натрупванията в солидния културен пласт на Балканите,

вижда неговите проекции и в настоящето и бъдещето, колкото и страшни да са прекъсванията, пропаданията, вековете на изолация и варварско потисничество.

Класическата история и езическата предистория на Балканите, както и хрониката на Парижката комуна и френско-пруската война, сведенията за Херцен и неговите следовници, за дълбоките брожения сред руската интелигенция — всичко това има първокласно значение за мащаба на романния замисъл. Една сякаш забравена от Бога и хората страна в самото „чрево адово“ на Османската империя — с целия ѝ анахронизъм, с цялото нейно азиатско късно варварство върху земя-люлка на най-древни и най-развити цивилизации и култури — не може да бъде чак толкова изолирана от света, от талвезите на всички големи европейски реки.

Ето защо в страниците на роман за Левски Нечаев разказва като очевидец за подема и погрома на Парижката комуна. Димитър Общи обича да носи на показ по обикновението си своите високи отличия за участие в гръцкото въстание срещу османците на остров Крит и в сраженията на гарибалдийците в Италия. Чрез руските приятели на Ботев говорят в първо лице основни, силни гласове на неспокойната руска интелигенция, сред която още далеч не всичко е избистрено.

Ето защо Серафима наследява една европейска библиотека на консул от дипломатическия елит и доста многоезични книги пристигат в Калофер — и то точно тогава, когато даскал Ботьо Петков не знае какво да прави с буйния си син, а Левски се спуща към хората и към себе си не откъде да е, а направо от Юмрукчал.

Колкото и да е странно за мнозина, този роман има и трети план, още по-дълбок. Нека само го отбележим, защото той изисква подробен и самостоятелен анализ.

Става дума за централни образи — Евпраксия и Серафима, — които образуват сложна, много рядко срещана романна тъкан. „Когато говориш с Евпраксия, знай, че говориш с майката на българския народ“ — казва Левски на Ангел Кънчев. „Знай, че Евпраксия не е човек, тя е символ“ — подчертава той на друго място. Всъщност пред нас е най-напред един напълно реален образ на мъжествена, силна физически и духом българка, с чисто нашенска ирония и самоирония, със „солена“ народен език. И същевременно тя наистина е **СИМВОЛ** (именно символ, не обобщение) на родината — постоянно присъствие

във всички времена и пространства: посестрима на баба Тонка, ритуална оплаквачка на загиналите хаджидимитровци на Бузлуджа, ятачка на Добри войвода, пръст на съдбата в кръстовищата на Ботев и Левски, самотен глас и хор в коментара на отколешни, сегашни и бъдещи събития. „Остаря след Бузлуджа“, казва Евпраксия, която носи името на цар Симеоновата сестра. И този израз се намира в роман за Левски.

Зад монашеското име Серафима има европейска култура и осведоменост, тънка, школувана интуиция, „странна“ симпатия към крайностите, усет за тяхната чистота и справедливост в един извечен културен свят, подчинен сега на башибозушката сган на Курт Осман (на османските вълци, преведено буквално). Изтънчената красота и решителният „ирационален жест на отмъщението“ са събрани в бледото, неземно красиво лице на аристократически образованата Серафима — ето още един устойчив символ — и романтичен, и действителен, както показва развитието.

По-нататък: Евпраксия и Серафима — некрасивата и красивата жена, вечността и мига, организацията и страстта, дисциплината и поривът, какво може и какво не може да бъде жената едновременно, трагизмът на всяка символност извън „обикновената“ житейска любов, извън природното майчинство...

Към третия пласт (философско-психологическия) на романа трябва да се отнесат и немногото, но крайно интересни размисли на авторката за най-далечните наклони към предателството. И тук Яна Язова под белетристичната и епичната прозрачност на текста понякога достига дълбочини, които са толкова значителни, че трябва отначало да се убеждаваме дали наистина съществуват. Затова нека цитираме. Поп Кръстю, който е свещеник и все още не е формално свещеник, се приближава до мислене, в което на преден план излиза все повече **относителността** на доброто и злото... Ето неговите думи: „... хората никога не могат да се научат кое е добре и кое зло.“ И понеже хората не умеят да различават доброто от злото, не могат и не искат да се научат да ги разграничават, поп Кръстю ги намразва. Най-напред охладнява към ближните, сетне — и към себе си. Студенина и самотност изграждат най-неуютния „бит“ на интелегента, който вече не е в състояние да повярва в нищо, в никого, никъде, никога. Няма никакво съмнение: нравственият максимализъм на Левски е

противопоставен на нравствения релативизъм изобщо. Така романът на Яна Язова е отворен към най-драматичните търсения на съвременното изкуство.

Не може да не се забележи, че авторката е много грижлива към историческия материал, с който работи. Тя е проучила достъпните по нейно време исторически извор и трудове с рядко търпение и съсредоточение. Разбира се, сега науката е отишла много по-напред. Читателите са осведомени за основни нейни приноси, които бяха събрани, систематизирани и популяризирани наскоро, когато чествахме 1300-годишнината на българската държава.

Непрекъснато се увеличават знанията за нашите земи, населени от незапомнени времена. Натрупват се ценни сведения и полезни тълкувания за различни стадии и етапи на цивилизациите, процъфтявали на Балканите. Вижда се все по-ясно, че те са сред първите в света — и по време, и по най-ранни постижения.

Съвременните открития на археологията често се превръщат в сензации — достигат се у нас древни културни пластове, за които още няма названия! И толкова повече се засилва копнежът да се обгърнат с единен поглед всички нови дълбочини, да се свържат многобройни брънки на хилядолетията и вековете, да се изясняват приемственостите — колкото и да са конфликтни, драматични — и там, където сме свикнали да намираме само водораздели, граници, обособявания.

Ето защо много допадат на съвременния читател автори като Яна Язова. На нея Апостола, създал **вътрешната** революционна организация, ѝ подсказва вътрешни връзки на хора, епохи, пространства; връзки, които имат дълбоки корени, затова — и възможности, далнини.

Когато се чете романът „Левски“ от Яна Язова, усеща се флагчето, от което ще започват следващите сериозни търсения на Апостола в нашата литература, се поставя далече, неочаквано далече...

Петко Тошев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.